

Poselitvena podoba ob zatonu antike

Poselitvena struktura današnjega slovenskega prostora v drugi polovici 6. st., torej v času tik pred prihodom Slovanov, je dokaj nenavadna.¹ Romanizirani staroselski živelj je večidel zapustil mesta — in v kolikor kažejo dosedanje raziskave — tudi manjše podeželske zaselke in vile. Posebej pri zadnjih dveh naselbinskih oblikah poznamo do sedaj le material iz druge polovice 4. st., kasnejše gradivo v celoti manjka.² Številna sodobna izkopavanja v rimskih mestih kažejo gradivo, ki ga je z gotovostjo mogoče opredeliti najpozneje v prvo polovico 5. st. Le izjemoma sporadične najdbe nakazujejo, da so se skromni drobci prebivalstva deloma vendarle še za-

¹ Obstoja že nekaj arheoloških pregledov, posebej v sklopu prikazov celotnega poznoantičnega obdobja. Navajam nekaj pomembnejših: J. Saš el v: Die Völker an der mittleren Donau, Zwettl, 1978, 137;

P. Petru, Arheološki vestnik (odslej AV) 29, 1978, 359 ss;

P. Petru, Zgodovinski časopis 36, 1982, 295 ss;

M. Slabe, AV 29, 1978, 387 ss;

V. Bierbrauer, v: Jugoslawien. Integrationsprobleme in Geschichte und Gegenwart. Beitr. d. Südosteuropaarbeitskreises der Deutschen Forschungsgemeinschaft zum V. internationalen Südosteuropa-Kongress der Association d'Etudes du Sud-Est Europeen, Belgrad 1984, 49 ss;

S. Ciglencečki, v: Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert, 265 ss;

S. Ciglencečki, Höhenbefestigungen aus der Zeit vom 3. bis 6. Jh. im Ostalpenraum, Dela 1. razr. SAZU 31, 1987. (odslej Höhenbefestigungen)

R. Bratož, Zgodovinski časopis, 41, 1987, 681 ss.

² Gl. npr. pri S. Pahič, AV 29, 1978, 129 ss; D. Breščak, Varstvo spomenikov (odslej VS) 26, 1984, 265 ss; N. Osmuk, VS 26, 1984, 237; Z. Subic in M. Sagadin, Loški razgledi 30, 1983, 15 ss; I. Mlinar, Časopis za zgodovino in narodopisje NV 1, 1965, 64 ss. Izjemo predstavlja naselbina v Predloki, ki pa leži že povsem na robu obravnavanega prostora (E. Boltin, Slovensko morje in zaledje 1, 1977, 83 ss).

drževali v ruševinah urbanih aglomeracij. Na to bi v Emoni opozarjale omembe novcev bizantinskega vladarja Justina I. (danes nepreverljivo), pasna spona z Jakopičevega vrta (pridobljena v antikvariatu, podatek nezanesljiv).³ Edini preostanek arhitekture naj bi bila velika rotunda, ki jo po mnenju L. Plesničarjeve datirata dva v bližini najdena zgodnjekrščanska kapitela pilastrov v 6. st.⁴ Podrobneje rotunda še ni objavljena, zato tehtnejši sklepi o obsežnejši poselitvi emonskega areala niso mogoči, posebej še, ker manjkajo dobro datirane drobne najdbe.

Podobno je v Celeji. Najpoznejši sledovi so ostanki zgodnjekrščanske bazilike in pred nedavnim odkrit baptisterij.⁵ Vendar pri obeh objektih tako arhitektura kot drobne najdbe podpirajo datacijo v 5. st. Upati smemo, da bo na prostoru med obema zgodnjekrščanskima zgradbama mogoče v prihodnosti vendarle dobiti boljše možnosti natančnejše datacije. V prvo polovico 6. st. je datirala V. Kolšek odlomek zgodnjekrščanskega nagrobnika, ki je bil najden v sekundarnem položaju in k topografiji Celeje v 6. st. tako žal ne prispeva mnogo.⁶ Tudi znameniti nagrobnik škofa Gaudencija iz Prebolda, za katerega je R. Egger domneval, da so ga pripeljali sem iz bližine Celeje, je mogoče z enako verjetnostjo razložiti s še neugotovljenim poznoantičnim najdiščem v bližini Prebolda.⁷ Najdeni so bili tudi trije novci, ki pa izpričujejo le občasno prisotnost prebivalstva v celejanskih ruševinah.

V Poetovionu so priče 6. st. še pičlejše (novci), medtem ko v Neviodunumu niti teh ni.⁸

Že iz tega bežnega pregleda je razvidno, da o kontinuiteti življenja v 5. in 6. st. v omenjenih mestih ni zanesljivih dokazov. Bila so preveč izpostavljena, zato so se prebivalci — v kolikor se niso odselili kam dalj — umaknili na podeželje, v odmaknjena področja, v stran od pomembnejših komunikacij in večidel na strme, že po naravi dobro zavarovane hribe. In prav tovrstnim postojankam smo slovenski arheologi v zadnjih desetletjih posvetili največjo pozornost. Tako moremo danes pokazati že celo vrsto utrdb z najdbami, ki izpričujejo obstoj vse do konca 6. st.⁹ Nekatere so poznane iz topografskih raziskav, druge so delno sondirane, precej pa jih je tudi že sistematično raziskanih. Tako je bila mogoča tudi že podrobnejša razčlenitev najdišč, vse od utrdb izrazito vojaškega značaja, preko naselbin in sakralnih centrov pa vse do različnih tipov pribežališč. Pri seznamu le-teh se bomo omejili samo na tiste, pri katerih je to obdobje potrjeno z zanesljivimi najdbami.

Za utrjene naselbine je značilen strnjeno pozidan prostor na izredno strmih hribih, dodatno zavarovan z obrambnim obzidjem in (redko) stolpi. Osrednje mesto je zavzemala zgodnjekrščanska cerkev, največkrat z baptisterijem. Največ tovrstnih postojank je bilo v hribovitem Kozjanskem, oziroma področju med Savo, Savinjo in Sotlo. Zaradi odmaknjenosti in težje prehodnosti je bil tu pogost prav tip naselbin (Rifnik,¹⁰ Ajdovski

³ J. Klemenc, v: *Zgodovina Ljubljane* 1, 1955, 353; M. Slabe, AV 29, 1978, 425 ss.

⁴ L. Plesničar, AV 21—22, 1970—71, 118 ss.

⁵ V. Kolšek, AV 35, 1984, 342 s. Za podatek o najdbi baptisterija se zahvaljujem kolegici A. Vogrin iz ZVKND Celje.

⁶ V. Kolšek, AV 35, 1984, 343 s.

⁷ R. Egger, *Römische Antike und frühes Christentum* I, 1962, 114.

⁸ P. Kos, *The monetary circulation in the southeastern Alpine region ca. 300 BC — AD 1000*, *Situla* 24, 1984—85, 226. (Odslej *Monetary circulation*.)

⁹ *Zgodovina raziskovanj in pregled z važnejšo literaturo pri S. Ciglenečki*, *Höhenbefestigungen*, 152 s in 32 ss.

¹⁰ L. Bolta, *Rifnik pri Šentjurju*, *Katalogi in monografije* (odslej *KiM*) 19, 1981.

Gradec nad Vranjem,¹¹ Gradec pri Prapretnem,¹² Svete gore,¹³ Tinje nad Loko pri Žusmu,¹⁴ Vipota nad Pečovnikom¹⁵ in Vranja peč pri Jurkloštru).¹⁶ Pri Ajdovskem Gradcu nad Vranjem je zaradi »družine cerkva« in pripadajočih pomembnejših stanovanjskih zgradb v njihovi bližini mogoče domnevati sedež škofa.¹⁷ Temu osrednjemu delu pa je bil priključen tudi — sicer še ne v celoti raziskan — bivalni del utrdbe.

Podobno sakralno središče je bilo odkrito tudi na Kučarju nad Podzemljem v Beli krajini.¹⁸ Da so tamkajšnje cerkvene zgradbe nastale prej kot tiste na Vranju pričata tlorisa obeh cerkva in večje dimenzije zgradb. Ni pa povsem zanesljivo, ali je ta kompleks vztrajal tudi še skozi vse 6. st.

V zahodnem predelu Slovenije kažeta naselbinski značaj predvsem Ajdna nad Potoki¹⁹ in Polhograjska gora nad Polhovim Gradcem,²⁰ ki s svojo lego v veliki višini (1048 in 824 m) najbolj zgovorno ponazarjata strah tedanjih prebivalcev.

V naslednjo skupino uvrščamo utrdbe, ki so bile zgrajene na važnih strateških položajih, največkrat prav v bližini cest, ki so vodile v Italijo. Značilni so močni obrambni elementi, v notranjosti pa največkrat enostavne cerkve z veliko polkrožno apsidno. Takšne so postojanke na Gradišču v Velikih Malencah,²¹ Korinjskem hribu nad Velikim Korinjem,²² Limberku nad Veliko Račno²³ in Zidanem gabru nad Mihovim.²⁴ Morebiti bi smeli v to skupino uvrstiti tudi Križno goro pri Podložu.²⁵

V skupini pribežališč danes večidel nimamo dokazov za obstoj v obravnavanem času. To je povsem razumljivo saj so stavbne ostaline skromne in zaradi tega tudi sistematične raziskave izredno redke. Morda — v kolikor triroba puščica res pripada avarskim napadalcem — bi smeli v to skupino uvrstiti deloma raziskano postojanko Log (Šumeje) pri Podturnu.²⁶ Pribežališče je obdajal obrambni zid, ki je bil z manjšim stolpom ojačan le ob vratih.

Poznanih je še nekaj utrdb, ki zanesljivo sodijo v ta čas, a so v manjšem obsegu raziskane in jih za sedaj ni moč tipološko podrobneje opredeliti. Takšne so: Sv. Lovrenc nad Bašljem,²⁷ Sv. Jakob nad Potočami,²⁸ Sv. Pavel nad Vrtovinom,²⁹ Puštal pri Trnju,³⁰ Hom nad Soro³¹ in Trbine.³²

¹¹ P. Petru, T. Ulbert, Vranje pri Sevnici. Starokrščanske cerkve na Ajdovskem gradu, *KiM* 12, 1975; P. Petru, *AV* 30, 1979, 726 ss; T. Knific, *AV* 30, 1979, 32 ss; T. Ulbert, *AV* 30, 1979, 695 ss.

¹² S. Ciglencčki, *AV* 32, 1981, 417 ss.

¹³ P. Korošec, *AV* 29, 1978, 519 ss.

¹⁴ S. Ciglencčki, *Arheološki pregled* 22, 1981, 105 ss, in 23, 1982, 120 ss.

¹⁵ S. Ciglencčki, D. Pirkmajer, *AV* 38, 1987, 217 ss.

¹⁶ O. c. 229.

¹⁷ P. Petru, *AV* 30, 1979, 731.

¹⁸ J. Dular, *AV* 29, 1978, 258 ss in S. Ciglencčki, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva* 10, 1986, 137 ss.

¹⁹ F. Leben, A. Valič, *AV* 29, 1978, 532 ss.

²⁰ P. Petru, *AV* 18, 1967, 453 ss; M. Slabe, *AV* 29, 1978, 387 s.

²¹ B. Saria, *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 10, 1929, 11 ss in 11, 1930, 5 ss.

²² S. Ciglencčki, *AV* 36, 1985, 255 ss.

²³ O. c. 261 ss.

²⁴ Isti, *Arheološki pregled* 1987, 143.

²⁵ T. Urleb, *Križna gora* *KiM* 11, 1974.

²⁶ D. Breščak, *VS* 23, 1980, 240 ss.

²⁷ A. Valič, *VS* 21, 1977, 188 ss; D. Josipović, *VS* 24, 1982, 181 ss.

²⁸ A. Valič, *VS* 30, 1988, 265 ss.

²⁹ D. Svobljak, *AV* 36, 1985, 195 ss.

³⁰ S. Ciglencčki, *Höhenbefestigungen*, 89.

³¹ Isti, *Histria*, Marušičev zbornik (v tisku).

³² Isti, *Höhenbefestigungen*, 99.

Sv. Jakob nad Predvorom. Ostanke zidanih stavb poznoantične naselbine. Iz arhiva Gorenjskega muzeja v Kranju. Foto: D. Holinski.

Naselbine posredno nakazujejo tudi grobišča. Posebej važno je tisto na Lajhu pri Kranju, ki z več stotinami grobov priča o izredno pomembni vlogi, ki jo je imela tamkajšnja postojanka.³³ To dejstvo podčrtuje tudi na drugi strani Save odkrito grobišče Križišče Iskra.³⁴ Zelo velika je bila tudi nekropola na blejski Pristavi, kjer je prav to obdobje zastopano z bogatimi grobovi.³⁵ Tem trem velikim se pridružuje še rifniško grobišče, ki skupaj z že prej omenjeno naselbino daje doslej najbolj celovito podobo o življenju in smrti v obravnavanem času. Nekaj manjših ali v manjšem obsegu raziskanih grobišč dobro dopolnjuje sliko razprostranjenosti (Sveta gora v Zasavju,³⁶ Podmelec,³⁷ Vinji vrh,³⁸ Solkan,³⁹ Veliki Orehek,⁴⁰ Bilje⁴¹ in Gorenje Vrhpolje.⁴² Pri zadnjih štirih bi smeli upravičeno pričakovati naselbine Langobardov v nižini, a žal doslej niso bile odkrite.

Tem podatkom, ki kažejo na večje najdiščne sklope moramo pridružiti še tiste, ki omenjajo sporadične najdbe novcev (Ptuj, Celje, Vipava, Šempeter, Ilirska Bistrica)⁴³ in okrasja (Unec).⁴⁴

Na kratko se moramo ozreti še na zgodovinski vir, ki osvetljuje del prej nakazanih poselitvenih sklopov. To je Prokopov zapis o »Polis Norikon« in »Ohiromata epi Panonis«, ki jih je Justinijan leta 546 prepustil Langobardom.⁴⁵ Če se opremo na splošno priznana Eggerjeva izvajanja, ki je Polis Norikon lociral v najjužnejši del Norika, v prostor mestnega teritorija Ce-

³³ V. Stare, Kranj, KiM 18, 1980.

³⁴ M. Sagadin, Kranj — Križišče Iskra, KiM 24, 1987.

³⁵ T. Knific, Vs 21, 1977, 280.

³⁶ D. Vuga, AV 25, 1974, 424 ss.

³⁷ V. Sribar, AV 18, 1967, 377 ss.

³⁸ Arheološka najdišča Slovenije (1975) 228.

³⁹ T. Knific, D. Svolfšak, AV 35, 1984, 277 ss.

leje potem vidimo, da lahko danes njegov obseg že povsem določeno zarišemo.⁴⁶ To je Kozjansko, prostor med Celjem in Brežicami, kjer so te postojanke, kot smo omenili že znotraj, najbolj zgoščene. Zgodovinski vir priča tako o zadnji obliki nekega organiziranega teritorija na naših tleh, ki pa je imel svoj pomen za oddaljene oblastnike le zaradi bližine važnih vpadnic v Italijo. V »utrdbah okoli Panonije« pa smemo poleg Velikih Malenc — ki jih je kot take označil že B. Saria — videti še postojanke Zidani gaber nad Mihovim, Korinjski hrib nad Velikim Korinjem, Limberk nad Veliko Račno in Križno goro pri Podložju, ki so bile — sodeč po dosedanjih najdbah — zgrajene v zgodnjebizantinskem obdobju. Njim se pridružuje še Kranj, kjer utrdba še ni raziskana, zato pa o njeni pomembnosti in časovni uvrstitvi pričata obe grobišči in skrbno izbrana strateška lega.

Zavedati se moramo, da je tudi ta pregled najdišč druge polovice 6. st. še vedno zelo fragmentaren. Razlog tiči v tem, da je značilno gradivo iz tega obdobja zelo redko, sicer številne keramične najdbe pa še ne tako sistematično analizirane, da bi mogli na osnovi nekaj lončenih črepinj postaviti zanesljivo datacijo. Kljub temu pa je poselitvena slika tega časa nedvoumna. Slovanski prišleki so v sicer močno opustošenem današnjem slovenskem prostoru naleteli na razmeroma enakomerno raztresene grupacije staroselskega prebivalstva, pomešanega v manjši meri tudi z german-skimi drobci, ki so preživele nemirni čas velikega preseljevanja ljudstev. Veliko raziskav bo potrebno posvetiti še procesu prvih stikov in stapljanja obeh velikih skupin. To pa bodo lahko osvetlila le dobro proučena najdišča 7. in 8. st., obdobja, ki je pri nas danes arheološko skoraj povsem neoprijemljivo. Številni prežitki znotraj poznejše slovanske materialne kulture in toponimike pa kažejo, da delež staroselskega prebivalstva ni bil zanemarljiv in tako posredno pritrjujejo tu prikazani poselitveni podobi.

⁴¹ N. Osmuk, AV 29, 1978, 464 ss.

⁴² V. Stare, VS 21, 1977, 285 ss.

⁴³ P. Kos, Monetary circulation, 226.

⁴⁴ M. Slabe, AV 29, 1978, 388.

⁴⁵ De bello Gothico II 33, 10.

⁴⁶ R. Egger, Wiener Studien 47, 1929, 146 ss.

⁴⁰ I. Pirkovič, AV 21—22, 1971, 175 s.

Zusammenfassung

BESIEDLUNGSBILD AM ENDE DER ANTIKE

Die Besiedlungsstruktur des heutigen slowenischen Raumes in der zweiten Hälfte des 6. Jhdt. ist ungewöhnlich. Die romanische Bevölkerung hat damals die Städte und ländliche Siedlungen im Flachland verlassen und flüchtete in schon von Natur aus gut geschützte Befestigungen in entlegenen Gebieten.

Wegen der zahlreichen Forschungen dieser Anlagen in den letzten Jahrzehnten ist es heute schon möglich, eine Reihe von Befestigungen zu belegen die bis Ende des 6. Jhdt. dauerten und eine Vielfalt der verschiedenen Formen zeigen. Besonders typisch sind die befestigten Höhensiedlungen, die gleichmässig verteilt sind, aber im Raum von Kozjansko besonders oft vorkommen. Als Sakralzentren können wir die Anlagen auf Vranje und Kučar bezeichnen. Ziemlich deutlich erkennbar ist auch die Gruppe der Militäranlagen, die meistens an strategischen Plätzen gelegen waren. Wegen der ungenügenden Erforschung ist bis jetzt die Gruppe der Fliehburgen schlecht bekannt. Am besten kennen wir die Anlage Šumenje.

Mittelbar bezeugen die Besiedlung auch die Nekropolen, von welchen besonders diejenigen in Kranj (Lajh und Iskra-Križišče) und Bled-Pristava bekannt sind. Heute kan man auch ziemlich gut die bei Prokopius genannten Erwähnungen von »Polis Norikon« und »Ohiromata epi Panonias« näher lokalisieren. Die erste deckt sich im groben mit dem heutigen Gebiet von Kozjansko und die zweite mit den Militäranlagen längs der Strasse von Siscia nach Aquileia.

- * N. G. Čič, AV 20, 1978, 408 str.
 * V. B. Čič, AV 21, 1977, 268 str.
 * P. K. Čič, Monografija Slovenskega ZN
 * M. Št. Čič, AV 20, 1978, 388 str.
 * Č. Čič, AV 21, 1977, 170 str.
 * L. Čič, Wiener Mitteilungen 47, 1928, 148 str.